

Nisam pokleknuo

Wilhelm Furtwängler

Pišem ove retke samo zato što sam bio napadnut, a budući da je djelatnost glazbenika javna, mislim da javnost moram upoznati s istinom. Kad su napadi počeli nisam bio u mogućnosti odgovoriti na njih: moja je obitelj bila zatočena u njemačkom „skloništu” na jezeru Tegern, svako moje političko izjašnjavanje dovelo bi je u opasnost. Danas te opasnosti više nema. Po prvi put nakon deset godina o mom se slučaju može otvoreno raspravljati. A to mijenja sve... Zapravo, za sve što je dosad objavljeno o mojoj djelatnosti u Njemačkoj pobrinula se nacionalsocijalistička propaganda. Sve informacije na kojima su se temeljile kampanje tiska kojima sam bio izvrgnut u neutralnim zemljama, prvo u Švedskoj, zatim još žešće u Švicarskoj, imaju isti izvor: službenu njemačku propagandu, koja je i u Reichu i u inozemstvu posebno njegovala sliku o sebi. Nisu slučajno u hitlerovskoj Njemačkoj umjetnost i glazba bile u nadležnosti Ministarstva propagande.

Prvo bih htio podsjetiti da sam gotovo deset godina prije nego što je Hitler osvojio vlast, 1923. godine, naslijedio Nikischa na čelu Berlinskog filharmonijskog orkestra i lajpciških Gewandhaus koncerata. Na taj sam način postao najviđenijim dirigentom u Njemačkoj. Ujedno sam imao potpisan ugovor za direktora berlinske Opere, koji je Göring protiv svoje volje potvrdio kada je ponovo preuzeo pruska kazališta. Osim toga, radio sam u Beču barem jednako koliko i u Berlinu (Tonkünstler, Singverein, Philharmonie). Mnogo prije dolaska nacionalsocijalizma, u vrijeme slobodne konkurencije kada politika nije imala nikakvog utjecaja na umjetnost, vršio sam različite funkcije.

Kada je nacionalsocijalizam osvojio vlast, osjetio sam se odgovornim za razinu i integritet njemačkog glazbenog života. Već prvih mjeseci novog režima podnio sam vladi niz zahtjeva kojima sam uglavnom nastojao spriječiti

otpuštanje sposobnih glazbenika zbog političkih ili rasnih razloga.

Stav vlade još je bio razmjerno tolerantan. Poput mnogih Židova germanske elite, i ja sam vjerovao da će se, učvršćenjem vlasti, mjere poduzete protiv judaizma postupno ublažavati. Premda moj rad nije uvijek bio okrunjen uspjehom, ipak je bio vrlo koristan. U početku se nisu usuđivali usprotiviti mi se; mogao sam zadržati svoju tajnicu Židovku, kao i sve muzičare Židove u Filharmonijskom orkestru. Prema tome, nikada nijedan glazbenik, u orkestru kojim sa ja dirigirao, nije bio otpušten zbog rasnih razloga.

One koji su otišli otpratio je njihov dirigent, i to iz opreza (na primjer, dirigent Goldberg i violončelist Graudan). Stoga, usprkos neprekidnim napadima partije na moja stajališta, za razliku od drugih njemačkih orkestara, nearijevci i supruzi Židovki u Berlinskom filharmonijskom orkestru nikada nisu bili uznemiravani. U Berlinu je to bio slučaj sa solo klarinetistom Fischerom, koji je bio oženjen Židovkom, „nearijevcima” Mischlingeom, violončelistom Bottermundaom i drugom violinom Stenzelom. Za sina fagotista Leuschnera, čija je majka bila Židovka, ishodio sam od Reichsmusikkammer izuzeće odredaba i mogućnost da dirigira u Njemačkoj.

Što se tiče Bečke filharmonije, mogao sam intervenirati tek poslije „čistke”, o čemu je odlučila vlast u Nürnbergu. Pošto bih, uz pomoć svoje tajnice Agathe von Tiedemann, donekle dobio uvid u sve što se događa u Beču, mogao sam mnogo toga spriječiti. Spasio sam od smrti suprugu Židovku solo violinista Krotschaka, izvrsnu altisticu Morawtzovu. Za svaki slučaj progona Židova za koji sam saznao iz principa sam intervenirao uz podršku mojih dviju tajnica, Agathe von Tiedemann u Beču i Fride von

Rechenberg-Winkelmann. Dakako, nisam mogao znati kakav je bio ishod svake moje intervencije.

Slavni violinist i pedagog, Židov Carl Flesch, koji je preminuo prije šest mjeseci, još mi je u proljeće 1944. godine u jednom hotelu u Zürichu rekao da mu je moja intervencija u Nizozemskoj – u više sam se navrata zauzeo za njega – spasila život, jer je bio deportiran u Mađarsku.

Konačno je došao dan kada je nacionalsocijalističkoj državi dozlogrdilo moje zauzimanje za Židove. Prvih godina rata Himmler je odlučio da će se ubuduće svako djelo u korist Židova smatrati neprijateljskim činom protiv države i shodno tome postupiti. Usprkos tome, sve do pred sam svršetak rata još sam uspijevaao preko privatnih intervencija u nizu slučajeva spriječiti najgore. S vremenom je rasla napetost između mene i partije. Kad sam se ponovo pobunio protiv upletanja politike u pitanja umjetnosti, uzimajući u obranu skladatelja Hindemitha, sve novine pod nadzorom vlasti tako su me žestoko napale da sam se odlučio povući sa svih dužnosti. Početkom prosinca 1934. godine dao sam ostavku na mjesto dirigenta Filharmonijskog orkestra u Berlinu, direktora berlinske Opere i vicepredsjednika Reichsmusikkammera. Odbio sam i naslov pruskog državnog savjetnika (Preussischer Staatsrat). Tu je titulu smislio predsjednik Ministarskog savjeta Göring neposredno poslije dolaska na vlast, no ona od početka nije imala nikakvog stvarnog značaja niti ikakve zakonske ovlasti. Na članstvo u Državni savjet pozvani su nacionalsocijalisti, članovi partija centra, pa čak i socijalisti, zajedno s istaknutim umjetnicima i znanstvenicima. Ja sam taj naslov dobio kao direktor Opere, baš kao i Richard Strauss i svi kazališni dirigenti.

Kada sam sreo Göringa, deset dana nakon moje ostavke, rekao mi je da po zakonu ne mogu svojevóljno odbiti članstvo u Staatsratu, jer to nije služba nego naslov koji samo on, Göring, može povući, što bi on učinio tek u slučaju zločina protiv naroda i države. Prema tome, trebao sam se naviknuti na misao da ću automatski biti smatran članom Staatsrata dokle god sam u Njemačkoj. Odmah nakon ostavke oduzet mi je pasoš, čime mi je oduzeta mogućnost da odem u inozemstvo. Mjesecima sam bio „mrtav čovjek“, što znači da se moje ime nigdje nije smjelo spomenuti. Moja ostavka - jedva šest mjeseci poslije krvave Noći dugih noževa, 30. lipnja 1934. – shvaćena je kao izraz pobune protiv države, koju je ona, zbog prestiža, trebala svim sredstvima ugušiti. Jasno, morao sam biti zabrinut za svoju budućnost. Dobivao sam primamljive ponude od svih partija svijeta. Poput mnogih Nijemaca, bio sam u velikom iskušenju da emigriram i, priznajem, u mnogim slučajevima emigracija je i bila jedino moguće rješenje.

No, što sam više o tome razmišljao, sve sam više bio uvjeren da se za emigraciju trebam odlučiti samo ako mi svaki drugi put bude zatvoren. Zašto bih ja, Nijemac stare loze, morao ostaviti svoju voljenu domovinu, i to možda bez nade u povratak? Zato što se ne slažem s njezinom vlašću? Zato što predobro znam pod kakvim moralnim pritiskom moraju živjeti najbolji Nijemci? Trebam li je ostaviti premda joj možda više nikada ne bih mogao biti od koristi kao u ovom trenutku? Nisam to mogao prihvatiti. (...) Ja sam prije svega glazbenik, a glazbu, govorio sam sebi, već po samoj njezinoj biti i naravi politika može profanirati teže nego svaku drugu umjetnost. I sam je Hindemith, čini se, usprkos neslaganju s državom, zbog istih razloga nastojao što duže ostati u Njemačkoj, iako su u njoj njegova djela bila

osuđivana. Zar ne bi glazbenik, baš kao i svatko drugi, trebao moći živjeti i raditi daleko od svake politike?

Sva ta razmišljanja dovela su me do zaključka da mi je dužnost ostati u Njemačkoj dokle god mogu, iako je za mene osobno emigracija bila najlagodnije rješenje i, s materijalnog gledišta, najpovoljnije.

Nekoliko mjeseci kasnije, u ožujku 1935. godine, sastao sam se s ministrom dr. Göbbelsom. Uvjet da ponovo mogu raditi u Njemačkoj bilo je moje dobrovoljno pokoravanje kulturnim direktivama Adolfa Hitlera. A baš to nisam mogao prihvatiti. Pa ostavku sam i dao zbog neslaganja s kancelarovim namjerama! Objasnio sam Göbbelsu da kao umjetnik ne mogu priznati nikakvu instanciju iznad sebe i da po mom mišljenju umjetnost može voditi samo duboki osjećaj za istinu i znanje. Stoga moram odbiti sve što ima veze sa Reichskunstpolitik (umjetnička politika Reicha). Ako se Hitler ne želi odreći svoje Reichskunstpolitik, mora prihvatiti i odgovornost za nju. Ja se, sa svoje strane, mogu baviti svojom umjetnošću samo uz jamstvo da mogu raditi potpuno neovisan i prema svojoj savjesti. (...)

Dobio sam jamstva koja sam tražio. Ja sam za uzvrat potpisao izjavu da prihvaćam neke nevažne točke koje je država smatrala neophodnima za zaštitu svog prestiža, ali je istaknuto da se mojom voljom umjetnost odvaja od politike i još jednom naglašeno da je Reichskunstpolitik Hitlerovo djelo. Premda izjava nipošto nije značila pokoravanje umjetničkoj politici Reicha, najveći dio javnosti ipak ju je shvatio kao kapitulaciju, i to samo zato jer Göbbels nije objavio ni pojedinosti o mojoj budućoj djelatnosti ni svoje odobrenje da mi ostavi slobodu muziciranja u skladu s mojim načelima. Zbog te sam neovisnosti otada mogao biti samo *Gastdirigent*, gost dirigent, a ne više stalni dirigent glavnih državnih pozornica i dvorana s naknadama,

državnom plaćom i obavezama koje iz toga proizlaze. (...)

U svemu tome zaboravio sam samo jedno: moć propagande. Kao umjetnik oduvijek sam tražio samo savršenstvo i uopće nisam mislio na publicitet. U tom pogledu Göbbels je, priznajem, bio neizmjerljivo bolji od mene! No njegova me moć vrlo brzo prestrašila. Doduše, imao sam osjećaj da su tada u Njemačkoj mnogi razumjeli na koji sam način izigran i koji su cijenili moje držanje i njegovu pravu vrijednost. U inozemstvu nije bilo tako. Kada je kasnije, posebno u vrijeme rata i nakon zračnih bombardiranja, zamro sav intelektualni život u Njemačkoj, propaganda, koja je jedina živjela, pokazala se moćnijom no ikada. Već 1936. doživio sam zapanjujući primjer savršene bezobzirnosti nacionalsocijalizma. Oko godinu dana nakon što sam ponovo počeo nastupati u Njemačkoj, Filharmonijska udruga iz New Yorka ušla je sa mnom u pregovore za nasljeđivanje Toscaninija. Sastavljen je ugovor po kojemu je bilo utvrđeno, što je baš bio i slučaj, da u Njemačkoj mogu dirigitirati samo kao gost dirigent, i da neću nigdje biti stalno zaposlen. (Zapravo, moguće je istovremeno nastupati na dvije strane, to sam radio i prije, ali pustimo to sada!). (...)

Istoga dana kada su njujorške novine saznale za ugovor, ja sam tada bio u Egiptu, prenijele su vijest iz berlinskog tiska po kojoj su mi trebale biti vraćene sve moje prijašnje funkcije. Odmah sam javio u New York, gdje su bili zabrinuti, da ja u Njemačkoj nastupam isključivo kao gost dirigent. Ali Berlin je i po drugi put ustvrdio da sam se vratio na svoje funkcije u Njemačkoj. Nakon toga nije bilo nimalo čudno da je najveći dio američkog tiska okrenuo protiv mene. U početku nisam mogao shvatiti zašto, jer nisam mogao pojmiti da je moguća takva dvoličnost. Pretpostavljao sam da je

tiskovnu kampanju pokrenula općenita ogorčenost prema Njemačkoj.

Umoran od političkih rasprava od kojih sam uvijek zazirao - u Njemačkoj sam bio uvučen u mnoge - poslije Kaira sam, na izričiti zahtjev mojih prijatelja u New Yorku, koji su mi brzojavili a da ni sami nisu prepoznali igru Berlina, otkazao već potpisani ugovor. (...)

Što sam se više osjećao uhvaćenim u mreže nacionalsocijalističke propagande, to sam se više smatrao dužnim da u svom području ne radim ništa što bi se moglo protiviti mojoj savjesti. Zapravo, tijekom narednih deset godina mogao sam raditi kao slobodni umjetnik, što sam i želio, bez ikakvog upletanja politike.

Nikada više nisam prihvatio stalni angažman u Njemačkoj. Svaki moj nastup, bilo u Berlinu, Beču, Bayreuthu ili drugdje, bio je prigodan, nastupao sam kao gost dirigent (*freier Gast*). Nikada više nisam sklopio ugovor s nekom državnom ustanovom. Honorari su mi - pazio sam da budu primjereni mom položaju - isplaćivani nakon svake izvedbe. Da se zaštitim od ovisnosti o nacionalsocijalizmu nisam odbio samo svaku službenu funkciju, nego i visoke naknade koje se podrazumijevaju, baš kao i stalnu plaću. Prije ostavke imao sam svega u izborilju: angažmana, naknada, plaća. Da sačuvam slobodu izbora dobrovoljno sam se odrekao sjajne materijalne situacije kakvu sam mogao očekivati.

Država mi nimalo nije olakšavala, daleko od toga. Stalno me pokušavala vezati. U posljednjih deset godina ponuđene su mi sve povlastice visokog dužnosnika. Da sam prišao nacionalsocijalistima - nikada nisam bio član partije - mogao sam imati najviši glazbeni položaj o kojemu bi jedan dirigent ikada mogao sanjati. (...)

Što se tiče inozemstva, nacionalsocijalistička država bila je izrazito sklona prisvajanju prava provjeravanja i prisilnom isticanju svojih umjetnika (*Zwangsbewirt-schaftung*), u glazbi kao i u drugim područjima. Ja sam uvijek mogao izbjeći taj nadzor jer sam se na samom početku izborio za svoju umjetničku slobodu. U inozemstvu, u Londonu, Parizu, Švedskoj, Švicarskoj ili Mađarskoj prihvaćao sam angažman samo kao gost. Nikada nisam dopustio da budem pozvan posredstvom države ili angažiran uz njezinu potporu u ime tobožnjih međunarodnih kulturnih razmjena. Istinu govoreći, to mi nije ni trebalo. Nisam išao tamo gdje je država htjela da idem, nego tamo gdje sam ja mislio da je dobro ići, ne u zemlje važne s političkog gledišta, poput Balkana i Turske, nego u predjele sa starom glazbenom tradicijom. Uvijek sam sâm vodio pregovore i potom državu stavljao pred gotov čin. (...)

U nacionalsocijalističkoj Njemačkoj bio sam jedini među kolegama koji je sebi mogao dopustiti takvo ponašanje zahvaljujući sporazumima nakon moje ostavke. Za vrijeme rata gotovo uopće nisam nastupao kao vanjski dirigent; nikada nisam dirigirao u zemlji koju je Njemačka okupirala, ni u Norveškoj ni u Nizozemskoj, čak ni u Francuskoj; neistinite su sve informacije koje govore suprotno. Reportaža iz Berlina, objavljena u Schweizer Illustrierte Zeitung, u kojoj sam pokazan kako u Lyonu dirigiram pred praznim kućama, također je velika laž. Za vrijeme rata nikada nisam dirigirao, niti sam htio dirigirati u Lyonu. Uvijek sam iz principa odbijao nastupati u zemlji obilježenoj tragovima tenkova, pogotovo u Francuskoj, gdje sam prije rata u više navrata bio pozivan. Takav je stav u Njemačkoj bio vrlo loše ocijenjen.

Nije mi bilo lako izbjegavati političke manifestacije, tako brojne u Trećem Reichu. Partija je bez prestanka napadala moj negativni stav. U načelu sam odbijao dirigitirati na manifestacijama na kojima nije bila važna umjetnost, na kojima su se, primjerice, držali politički govori. Nikada nisam, kako se tvrdilo, dirigirao u Nürnbergu na koncertu kojemu je u repertoar bila uvrštena i izvedba Horst-Wessel Lied (nacistička pjesma, službena himna Trećeg Reicha). Uostalom, nikada nisam sudjelovao na nürnbergskim kulturnim manifestacijama, osim 1937. godine u izvedbi Majstora pjevača, i to je bila umjetnička, a ne politička manifestacija, repriza izvedbe održane neposredno prije u Salzburgu s Bečkim filharmonijskim orkestrom. (...)

Jedine su iznimke bile koncert u Čehoslovačkoj na kojem sam, između ostalog, izveo češku glazbu, i izvedbu Dvoržakove „Devete simfonije” prigodom Hitlerova rođendana 1942. godine. To je smislio Göbbels. Od *gaulajtera* von Schiracha uspio je dobiti odgodu koncerta kojim sam u isto vrijeme trebao dirigitirati u Beču i za koji su probe već počele. Kada sam Berlinu uputio primjedbu da mi, s obzirom na naše sporazume, politički karakter manifestacije brani sudjelovanje, Göbbels mi je uzrujano odgovorio da smo u ratu, da je svaki Nijemac dužan biti na raspolaganju i da će u svakom slučaju moje nesudjelovanje smatrati osobnom uvredom.

Sljedeće dvije godine, zahvaljujući liječničkim svjedodžbama koje su htjeli ne htjeli morali uvažiti, uspio sam izbjeći sudjelovanje na proslavama Führerova rođendana. Naravno, nisam mogao spriječiti nacionalsocijalističku vladu da moju djelatnost (...) ne iskoristi u propagandne svrhe. Kada sam, nakon dugih mjeseci šutnje, ponovo uzeo dirigentsku palicu, vrlo me začudilo što među slušateljima vidim

Führera s njegovim štabom. U rujnu 1944. godine, kada sam prigodom prenošenja posmrtnih ostataka Antona Brucknera u samostanu Saint-Florain dirigirao nedovršenu simfoniju tog kompozitora, nisam znao da je *gaulajter* ispraznio trećinu crkve kako bi smjestio članove partije, pokušavajući na taj način pogrebni obred pretvoriti u nacionalsocijalističku manifestaciju.

Režim se prema umjetnosti odnosio s uskim i doktrinarnim nacionalizmom. Nije dopuštao, na primjer, da glazbenici poput Mendelssohna i Gustava Mahlera uđu u panteon njemačke glazbe. Estetičarima nacionalsocijalizma i samom Hitleru umjetnost očito nije bila u prvom planu. Pravi umjetnik nije mogao raspravljati s njima, jer bi oni izigrali svaki princip. Tim ljudima koji su, barem što se tiče glazbe, bili neuki, moglo se uzvratiti samo ironijom. No oni su znali strahom prisiliti na poslušnost, a strah, zar ne, potire ironiju. (...)

Kad je izbio rat, izmijenilo se ponašanje države i partije: s jedne strane dolazile su mi nevjerojatne ponude, a s druge nadzor, zahtjevi, štoviše, prikrivene prijetnje. Ta dva toliko različita načina postupanja imala su isti cilj: oduzeti mi neovisnost i po svaku cijenu me prisiliti da uđem u partiju. Jednoga dana dr. Göbbels je doznao da tražim sklonište od bombardiranja za svoju suprugu i djecu. To je bilo malo poslije velikog zračnog napada na Hamburg. Göbbels mi je dao do znanja, na moje veliko iznenađenje, da bi mi Führer želio pokloniti kuću, samo trebam reći kakvu i koliku. Nekoliko dana kasnije zaista dođe izaslanik s izričitim prijedlogom. Napisao sam Hitleru: „Dok su toliki Nijemci ostali bez svojih domova, ne mogu primiti kuću na dar”. Ali, s tim savršeno jasnim odbijanjem afera nije bila završena i u više navrata su joj se vraćali, naravno, uzalud.

Spominjem taj incident jer je partija koristila svaku priliku da širi glasine o Führerovoj namjeri, tako da sam često bio prozivan zbog tih „kuća” koje su mi darivane na najrazličitijim mjestima u Njemačkoj. Ponudili su da će mi sagraditi betonirano sklonište, što sam također odbio; jednoga dana stigao mi je poziv, potpisan najvidenijim imenom iz Reichskulturkammer, da se pridružim u brošuri: „Mi smo na strani Adolfa Hitlera i past ćemo s njim”, koja je trebala biti raspačana po Njemačkoj i u inozemstvu. Tada se mislilo – bilo je to malo prije atentata u srpnju 1944. – da je takvo iskazivanje stajališta dužnost svakog Nijemca svjesnog svoje odgovornosti. Odbio sam pismenim putem. (...)

Pokušajmo sada rezimirati prethodne stranice:

Prve dvije godine pokušao sam se otvoreno boriti protiv Hitlerovog nacionalsocijalizma, kojemu se nisam mogao priključiti ni kao čovjek ni kao umjetnik. Ta se borba pokazala nemogućom i završila je mojom ostavkom. Narednih deset godina moj je otpor bio manje vidljiv, ali se podjednako nastavio. Borio sam se k tome i protiv nacionalsocijalističke propagande, koja mi uopće nije trebala. Mogla me samo udaljiti od moje publike. Tu sam bitku htio voditi, i to tamo gdje će ona biti najkorisnija, pa bilo to i u samoj Njemačkoj.

Mogu reći da bi njemačka glazba mnogo više stradala da nisam bio tamo. Ali baš zato što sam ustao protiv države i što sam znao sačuvati svoju neovisnost, državi je bilo u interesu da javnost uvjeri u suprotno. Ona je iskoristila činjenicu da se glazba ne može vrbovati, da pravi umjetnik ne može lagati i nije vezan za političke programe. Što je neka umjetnost

suptilnija, lakše joj je pripisati izbore koji nama odgovaraju. A ima li većeg iskušenja za propagandu od povezivanja doista uspješnog umjetnika s političkim sustavom o kojemu pjeva hvalospjeve?

Da se sačuvam od takve propagande trebao sam prekinuti svaku glazbenu aktivnost i meni bliski ljudi znaju da sam bezbroj puta razmišljao i o toj mogućnosti.

Još koju riječ o mnogim umjetnicima koji su, poput mene, ostali u Njemačkoj i nisu se priključili nacionalsocijalizmu, ali nisu imali ni prilike ni mogućnosti ustati protiv njega. Općenito, može se reći da je većina umjetnika, koja zbog rasnih razloga nije morala napustiti Njemačku, po vlastitom izboru ostala.

Njemačka doista nudi glazbenicima nezamjenljive prednosti; ima mnogo orkestara i naobraženu publiku koja je, usprkos sve većim teškoćama, do kraja ostala prijemčiva i živa. Njemačka je iznjedrila Bacha, Beethovena, Schuberta, Wagnera, ona i danas živi. Iako osuđena na šutnju, preživjela je posljednjih dvanaest godina. Za tu smo Njemačku živjeli i radili, za tu ćemo Njemački i dalje živjeti i još raditi.*

S francuskog prevela Mihaela Vekarić

* Gérard Gefen: „Wilhelm Furtwängler, moć i slava” (s neobjavljenim tekstom W. Furtwänglera „Nisam pokleknuo”), Archipel, 2001, 400 str, 149 F.